

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT 629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04
ZESPÓŁ REALIZACJI
BADAŃ 621 - 07 - 57, 628 - 90 - 17
INTERNET: <http://www.cbos.pl>

UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
00 - 503 W A R S Z A W A
TELEFAX 629 - 40 - 89
E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/4/4/98

ASPIRACJE MATERIALNE POLSKICH RODZIN

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, STYCZEŃ 1998

PRZEDRUK MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

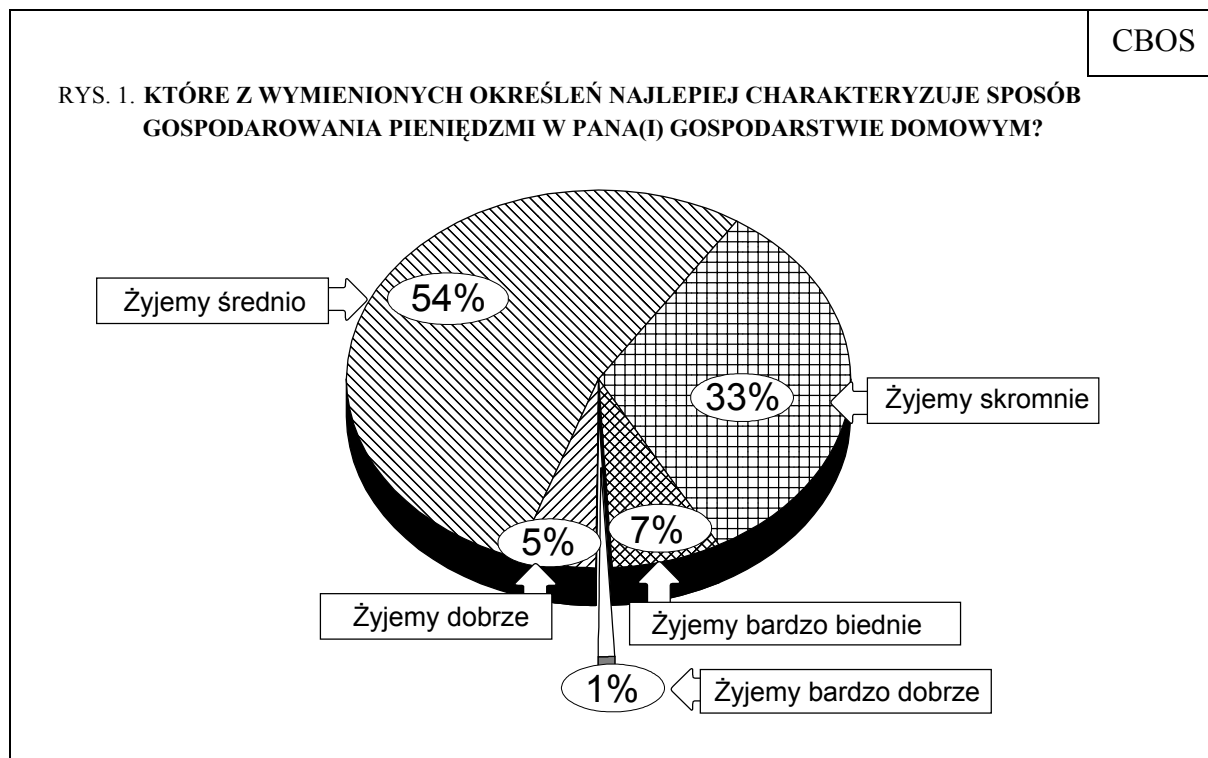
-
- ◆ Z perspektywy ponad czterech lat obserwujemy powolny wzrost poziomu życia polskich rodzin. Systematycznie maleje odsetek tych, które żyją skromnie, rośnie zaś grupa osiągających poziom średni. W porównaniu z październikiem '96 nie odnotowaliśmy jednak zmian, co może świadczyć o pewnym zahamowaniu procesu poprawy.
 - ◆ Zdaniem ogółu badanych, na zaspokojenie podstawowych potrzeb rodziny niezbędny jest miesięczny dochód na osobę w wysokości 507 zł, średni poziom życia wymaga kwoty 817 zł, natomiast do życia dostatniego, bez problemów finansowych, potrzeba 1281 zł na członka rodziny.
 - ◆ Stopniowo zmniejsza się poziom niezaspokojenia potrzeb w polskich rodzinach. W ostatnim roku ponad jedna trzecia gospodarstw domowych (36%) w ogóle nie odczuła braku pieniędzy na żywność, ubranie, środki czystości i higieny osobistej, a także na leczenie, kształcenie i potrzeby kulturalne.
 - ◆ Od października '96 prawie nie zmieniły się problemy rodzin z opłacaniem rachunków. Nadal nieliczni (4%) przyznają się do całkowitego niepłacenia za czynsz, co czwarty respondent (24%) miał jednak takie kłopoty przynajmniej czasami. Nikt nie przyznaje się do zupełnego niepłacenia za energię ciepłą i telefon, ale co najmniej czasami zdarzało się to niemal jednej czwartej (23%) korzystających z gazu lub elektryczności oraz ponad jednej ósmej (13%) abonentów telefonicznych.
 - ◆ Niemal trzy czwarte rodzin zareagowało na brak pieniędzy w budżecie domowym rezygnacją z niektórych wydatków lub ich ograniczaniem, prawie w co trzeciej podjęto jednak dodatkowe prace zarobkowe. Około jednej czwartej rodzin musiało naruszyć własne oszczędności lub zaciągnąć pożyczki, jedna piąta zaś zwróciła się o pomoc do rodziny. Zdecydowanie najrzadziej korzystano z pomocy instytucjonalnej.

W ramach corocznego monitoringu CBOS od kilku lat bada poziom życia, aspiracji materialnych rodzin oraz deprivacji ich potrzeb. Pomiar dokonany jesienią¹ jest ostatnim przed zapowiadaną falą podwyżek, które zapewne odbiją się na kondycji materialnej gospodarstw domowych. Rzetelny opis prawdopodobnych zmian w funkcjonowaniu tych gospodarstw wymaga bardziej szczegółowej niż zazwyczaj analizy obecnej sytuacji psychospołecznej rodzin wywodzących się z różnych środowisk społecznych.

POZIOM ŻYCIA RODZIN

W październiku ponad połowa Polaków określała poziom życia swoich rodzin jako średni („starcza nam na co dzień, ale musimy oszczędzać na poważniejsze zakupy”), jedna trzecia jako skromny („musimy na co dzień bardzo oszczędnie gospodarować”). Do bardzo biednego życia („nie starcza nam nawet na podstawowe potrzeby”) przyznało się 7% badanych. Tylko co dwudziesty respondent uznał poziom życia swojej rodziny za dobry („starcza nam na wiele bez specjalnego oszczędzania”), a co setny - za bardzo dobry („możemy pozwolić sobie na pewien luksus”).

¹ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia”(89), 23-28 października '97, reprezentatywna próba losowa dorosłej ludności Polski (N=1168).

Z perspektywy ponad czterech lat obserwujemy powolny wzrost poziomu życia polskich rodzin. Systematycznie maleje odsetek tych, które żyją skromnie, rośnie zaś grupa osiągających średni poziom życia. Od maja '93 do kwietnia '95 ponad połowa badanych przyznawała się do niskiego poziomu życia, w listopadzie '95 po raz pierwszy odnotowaliśmy poprawę - zmalał (do 45%) odsetek rodzin żyjących poniżej poziomu średniego, wzrósł zaś (do 55%) tych na średnim i wyższym poziomie. Kolejną poprawę zaobserwowaliśmy w październiku '96, kiedy odsetek rodzin, które żyją skromnie lub biednie, zmalał do 40%, wzrósł zaś odsetek żyjących średnio lub lepiej (do 60%). Ostatni rok nie przyniósł żadnych zmian w tej dziedzinie, świadczy to o zahamowaniu procesu poprawy poziomu życia polskich rodzin².

² Por. komunikat CBOS „Materialny poziom życia rodzin”, listopad '97.

Tabela 1

w procentach

Które z wymienionych określeń najlepiej charakteryzuje sposób gospodarowania pieniędzmi w Pana(i) gospodarstwie domowym?	Wskazania respondentów według terminów badań						
	V '93	IV '94	IV '95	XI '95	IV '96	X '96	X '97
Żyjemy bardzo biednie - nie starcza mi (nam) nawet na podstawowe potrzeby	9	9	9	6	7	6	7
Żyjemy skromnie - musimy na co dzień bardzo oszczędnie gospodarować	42	43	42	39	38	34	33
Żyjemy średnio - starcza nam na co dzień, ale musimy oszczędzać na poważniejsze zakupy	45	44	45	49	50	54	54
Żyjemy dobrze - starcza nam na wiele bez specjalnego oszczędzania	3	3	3	5	5	6	5
Żyjemy bardzo dobrze - mogę (możemy) pozwolić sobie na pewien luksus	0	0	1	1	0	0	1

Jeżeli do 7% rodzin twierdzących, że nie starcza im nawet na podstawowe potrzeby, dodamy te, które deklarują, że na co dzień są zmuszone bardzo oszczędnie gospodarować (33%), to okaże się, że dwie piąte (40%) polskich rodzin żyje co najwyżej skromnie.

Odsetek rodzin znajdujących się w tak trudnym położeniu jest bardzo zróżnicowany w grupach o odmiennym statusie społecznym i materialnym. Najczęściej zagrożone ubóstwem³ są rodziny uzyskujące najniższe miesięczne dochody na osobę (69%); spośród grup biernych zawodowo - rodziny bezrobotnych (67%) i rencistów (65%), a spośród aktywnych zawodowo - rodziny robotników niewykwalifikowanych (53%). We wszystkich tych grupach, a także wśród osób z wykształceniem podstawowym, odnotowujemy liczebną przewagę rodzin żyjących skromnie lub bardzo biednie nad żyjącymi na średnim i wyższym poziomie.

W nieco lepszym położeniu, ale również wskazującym na zagrożenie ubóstwem, znajdują się rodziny, których dochody na osobę wynoszą od 201 do 325 zł (51%) oraz od 326 do 449 zł (44%); wśród pracujących zawodowo - rodziny rolników (48%) i robotników wykwalifikowanych (40%), wśród niepracujących - rodziny emerytów (48%) i gospodyń domowych (49%). Do kategorii zagrożonych trzeba również zaliczyć rodziny badanych mających wykształcenie zasadnicze zawodowe (47%).

³ W cytowanym komunikacie CBOS „Materialny poziom życia rodzin” zagrożenie ubóstwem określano na podstawie wysokości dochodu przypadającego miesięcznie na jedną osobę w rodzinie, w omawianej analizie opieramy się natomiast na skorelowanym z dochodem wskaźniku, jakim jest ocena poziomu życia własnej rodziny.

Należy jednak pamiętać, że do bardzo biednego życia i niezaspokojenia podstawowych potrzeb swoich rodzin wprost przyznaje się jedynie 7% ogółu badanych - z tym że spośród rodzin bezrobotnych na tak niskim poziomie żyje prawie jedna czwarta (23%), a spośród rodzin rencistów - niemal jedna piąta (18%).

Ogólnie rzecz biorąc, im wyższy status społeczny i materialny badanych, a więc ich kwalifikacje zawodowe i wykształcenie oraz miesięczny dochód na osobę w gospodarstwie domowym, tym mniej ich rodziny narażone są na ubóstwo. Uwagę zwracają bardzo duże zróżnicowania między grupami o skrajnie odmiennym statusie. Na przykład - w porównaniu ze środowiskiem kadry kierowniczej i inteligencji (czy ogólnie osób z wyższym wykształceniem), w którym 6% rodzin jest zagrożonych ubóstwem, w środowiskach bezrobotnych i rencistów odnotowujemy takich rodzin jedenastokrotnie więcej, a wśród emerytów - ośmiokrotnie więcej. Podobne zróżnicowania występują w obrębie rodzin osób aktywnych zawodowo - zagrożenie biedą rodzin robotników niewykwalifikowanych jest dziewięciokrotnie większe niż kadry kierowniczej i inteligencji, robotników wykwalifikowanych - pięciokrotnie większe, a rolników - ośmiokrotnie większe⁴.

Na zakończenie trzeba jeszcze raz podkreślić, że wskaźnik zastosowany do analizy społecznej skali ubóstwa, jakim jest ocena poziomu życia własnej rodziny, pozostaje w silnym związku z mniej subiektywnym wskaźnikiem tego samego zjawiska, tzn. z wysokością miesięcznego dochodu przypadającego na osobę w gospodarstwie domowym.

Tabela 2

w złotych

Które z wymienionych określeń najlepiej charakteryzuje sposób gospodarowania pieniędzmi w Pana(i) gospodarstwie domowym?	Miesięczny dochód na osobę w gospodarstwie domowym		
	średnia	odchylenie standardowe	mediana
Żyjemy bardzo biednie	251	199	240
Żyjemy skromnie	331	184	300
Żyjemy średnio	506	342	450
Żyjemy dobrze lub bardzo dobrze*	1083	1240	700
* Kategorie te połączone z powodu zbyt małej liczebności osób określających poziom życia rodziny jako bardzo dobry.			

⁴ O wyjątkowo trudnej i pogarszającej się sytuacji psychospołecznej rolników świadczą wyniki listopadowego sondażu. Por. komunikat CBOS „Nastroje społeczne w listopadzie”, grudzień '97.

Z deklaracji badanych wynika, że rodziny żyjące bardzo biednie dysponują miesięcznie średnią kwotą na osobę w wysokości 251 zł, stosunkowo niewiele większe są dochody rodzin żyjących skromnie (331 zł). Znacznie wyższe kwoty przypadają natomiast na członków rodzin osiągających średni poziom życia (506 zł) - ich dochody są dwukrotnie wyższe niż w rodzinach bardzo biednych. Natomiast rodziny żyjące dobrze i bardzo dobrze dysponują miesięcznie kwotą czterokrotnie wyższą niż najbiedniejsi.

ASPIRACJE FINANSOWE RODZIN

Do opisanía aspiracji w zakresie potrzeb finansowych rodzin wykorzystaliśmy odpowiedzi na pytanie, ile powinien wynosić przeciętny miesięczny dochód na osobę w rodzinie respondenta, aby można było zaspokoić jej potrzeby na trzech poziomach - **podstawowym, średnim i wysokim**.

Zdaniem ogółu badanych, do zaspokojenia podstawowych potrzeb rodziny niezbędny jest miesięczny dochód na osobę w wysokości 507 zł, średni poziom życia wymaga kwoty 817 zł, natomiast do życia dostatniego, bez problemów finansowych, niezbędne jest 1281 zł na członka rodziny.

Tabela 3

średnie w złotych

Ile, według Pana(i), powinny wynosić miesięczne dochody na jedną osobę w Pana(i) rodzinie, aby można było:	Odpowiedzi respondentów według terminów badań		Zmiany w okresie X '96 - X '97
	X '96	X '97	
- zaspokajając jedynie podstawowe potrzeby	437	507	wzrost o 16%
- żyć na średnim poziomie	703	817	wzrost o 16%
- żyć dostatnio, bez problemów finansowych	1157	1281	wzrost o 11%

W porównaniu z pomiarem sprzed roku obecnie aspiracje finansowe rodzin wzrosły o 16% w odniesieniu do najniższego i średniego poziomu życia oraz o 11% w stosunku do życia dostatniego. Wzrost ten utrzymuje się mniej więcej na poziomie tegorocznej inflacji. Oznacza to, że w ciągu ostatniego roku praktycznie nie zmienił się poziom aspiracji finansowych ogółu polskich rodzin. W pewnych środowiskach odnotowujemy jednak wyraźne zmiany.

Tabela 4

w procentach

Grupy społeczne	Wskaźnik zmian aspiracji finansowych w okresie X '96 - X '97		
	zaspokojenie jedynie podstawowych potrzeb	życie na średnim poziomie	życie dostatnie
Ogółem	16	16	11
Pracujący			
– kadra kierownicza i inteligencja	51	56	43
– prac. umysłowi niższego szczebla	22	28	21
– prac. fizyczno-umysłowi	6	10	6
– robotnicy wykwalifikowani	40	18	13
– robotnicy niewykwalifikowani	21	17	20
– rolnicy	2	5	19
– prywatni przedsiębiorcy	31	26	22
Bierni zawodowo			
– renciści	3	9	1
– emeryci	2	0	-3
– uczniowie i studenci	23	22	-23
– bezrobotni	4	10	21
– gospodynie domowe	21	29	28
Minus (-) oznacza absolutny spadek aspiracji bez relatywizowania do poziomu inflacji.			

Największe zmiany zaszły w rodzinach kadry kierowniczej i inteligencji, których aspiracje na wszystkich trzech poziomach wzrosły znacznie powyżej wskaźnika inflacji (zob. tab. 4). Słabsze tendencje wzrostowe obserwujemy w rodzinach prywatnych przedsiębiorców oraz pracowników umysłowych niższego szczebla, ale także w środowisku robotników niewykwalifikowanych. Natomiast rodziny robotników wykwalifikowanych cechuje duży wzrost aspiracji w zakresie potrzeb podstawowych i znacznie mniejszy lub prawie żaden na pozostałych poziomach.

W grupach aktywnych zawodowo realny spadek aspiracji finansowych rodzin (wzrost poniżej inflacji) odnotowujemy jedynie w środowiskach pracowników fizyczno-umysłowych oraz rolników. Zwraca uwagę fakt, że pod tym względem rodziny rolników najbardziej podobne są do rodzin osób bezrobotnych, w obu grupach panuje bowiem stagnacja aspiracji związanych z podstawowymi potrzebami oraz ze średnim poziomem życia, ich aspiracje wzrosły jedynie w stosunku do życia dostatniego.

Wśród grup biernych zawodowo zdecydowanie najgorsza sytuacja panuje w rodzinach emerytów i rencistów, których aspiracje na wszystkich trzech poziomach praktycznie zmalały w porównaniu z rokiem '96, najlepsza zaś - w rodzinach gospodyń domowych, gdzie nastąpił ich wzrost. Natomiast aspiracje uczniów i studentów wyraźnie wzrosły w zakresie potrzeb podstawowych i średniego poziomu życia, w takim samym stopniu zaś zmalały w odniesieniu do życia dostatniego. Być może taka niestabilność opinii osób młodych wynika ze słabszej znajomości realiów własnego gospodarstwa domowego.

Aspiracje finansowe rodzin wyraźnie wiążą się z ich położeniem społecznym i materialnym - im lepsze położenie rodzin (wyższe wykształcenie respondentów i dochód na osobę w rodzinie), tym wyższe aspiracje przejawiają one na każdym poziomie zaspokojenia potrzeb. Aspiracje związane z podstawowymi potrzebami i średnim poziomem życia rosną również wraz z wielkością miejsca zamieszkania, najniższe są w rodzinach wiejskich, najwyższe zaś - w wielkomiejskich.

Najwyższe aspiracje finansowe na każdym z poziomów mają przede wszystkim rodziny kadry kierowniczej i inteligencji (zob. tab. 5), osób z wyższym wykształceniem oraz kolejno - rodziny uzyskujące najwyższe miesięczne dochody na osobę, rodziny prywatnych przedsiębiorców i pracowników umysłowych niższego szczebla. Zwracają uwagę także stosunkowo wysokie aspiracje finansowe rodzin robotników wykwalifikowanych.

Zdecydowanie najniższe aspiracje finansowe na wszystkich poziomach mają natomiast rodziny najbiedniejsze, których dochody nie przekraczają miesięcznie 325 zł na osobę, a także rodziny osób z wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym. Niskim poziomem aspiracji w zakresie potrzeb podstawowych oraz średniego poziomu życia wyróżniają się też rodziny robotników niewykwalifikowanych oraz bezrobotnych i rencistów. Rodziny rolników natomiast cechują najniższe spośród wszystkich grup aktywnych zawodowo aspiracje w odniesieniu do zaspokojenia swoich podstawowych potrzeb.

Ogólnie rzecz ujmując, aspiracje finansowe polskich rodzin, tzn. ich wyobrażenia o dochodach umożliwiających życie na różnych poziomach, są wyraźnie zróżnicowane w rodzinach znajdujących się w odmiennym położeniu społecznym wyznaczonym przez poziom wykształcenia, dochody, kwalifikacje zawodowe, a także przez czynniki losowe, typu bezrobocie czy zły stan zdrowia (renta).

Tabela 5

średnia zadeklarowanych kwot w złotych

Grupy społeczne	Przeciętny miesięczny dochód osiągniany na jedną osobę w gospodarstwie domowym	Ile powinien wynosić przeciętny miesięczny dochód na jedną osobę w rodzinie, aby można było:		
		zaspokajać jedynie podstawowe potrzeby	żyć na średnim poziomie	żyć dostatnio, bez problemów finansowych
Ogółem	458	507 (-49)*	817	1281
Dochód na osobę				
- 200 zł i mniej	155	357 (-202)	605	966
- od 201 do 325 zł	281	420 (-139)	665	1104
- od 326 do 449 zł	387	499 (-112)	801	1309
- od 450 do 599 zł	497	582 (-86)	951	1403
- 600 zł i więcej	929	650 (+279)	1086	1600
Wykształcenie				
- podstawowe	352	445 (-93)	707	1147
- zasadnicze zawodowe	357	447 (-90)	726	1144
- średnie	512	567 (-55)	915	1403
- wyższe	1005	706 (+299)	1142	1768
Pracujący				
- kadra kierownicza i inteligencja	941	738 (+203)	1237	1809
- pracownicy umysłowi niższego szczebla	553	564 (+11)	972	1470
- pracownicy fizyczno-umysłowi	465	447 (+18)	717	1111
- robotnicy wykwalifikowani	402	567 (-165)	843	1262
- robotnicy niewykwalifikowani	356	415 (-59)	667	1079
- rolnicy	294	379 (-85)	755	1408
- prywatni przedsiębiorcy	762	564 (+198)	1009	1553
Bierni zawodowo				
- renciści	370	467 (-97)	692	1110
- emeryci	514	522 (-8)	783	1170
- uczniowie i studenci	483	550 (-67)	895	1433
- bezrobotni	230	423 (-193)	677	1184
- gospodynie domowe i inni	310	423 (-113)	740	1236

Miejsce zamieszkania				
- wieś	329	445 (-116)	742	1228
- miasto do 20 tys. mieszkańców	389	486 (-97)	772	1194
- od 21 do 100 tys.	468	479 (-11)	780	1150
- od 101 do 500 tys.	535	578 (-43)	877	1349
- 501 tys. i więcej	803	665 (+138)	1075	1699
Deklarowany poziom życia				
- żyjemy bardzo biednie	251	427 (-176)	700	1155
- żyjemy skromnie	331	479 (-147)	769	1205
- żyjemy średnio	506	512 (-6)	845	1323
- żyjemy dobrze i bardzo dobrze	1083	697 (+386)	959	1459
* W nawiasie podano różnicę między średnią dochodów niezbędnych do zaspokojenia podstawowych potrzeb a średnią dochodów osiągniętych. Minus (-) oznacza niedobór, plus (+) oznacza nadwyżkę osiągniętych dochodów w stosunku do deklarowanych potrzeb.				

ZAKRES DEPRYWACJI FINANSOWYCH POTRZEB RODZIN

Przypomnijmy, że - według deklaracji badanych - średnie miesięczne dochody kształtują się obecnie na poziomie 458 zł na osobę w rodzinie⁵. W świetle analizowanych danych (por. tab. 5) oznacza to, że przeciętna polska rodzina dysponuje dochodami nie wystarczającymi nawet na zaspokojenie podstawowych potrzeb, brakuje jej do tego miesięcznie średnio 49 zł na osobę. Obraz taki wynika po części z faktu, że przy opisywaniu sytuacji materialnej respondentów opieramy się tylko na ich deklaracjach, a wiadomo, iż ludzie z różnych przyczyn mają tendencję do zaniżania swoich dochodów - zawodzi pamięć, chcą ukryć nielegalne, nie opodatkowane przychody, nie wliczają dochodów z prac dodatkowych itp.

⁵ Por. komunikat CBOS „Materialny poziom życia rodzin”, listopad ‘97.

Ogólnie rzecz biorąc, większość rodzin odczuwa mniejsze lub większe niedobory finansowe, jednak w przypadku części rodzin dochody na osobę znacznie przekraczają kwotę niezbędną do zaspokojenia podstawowych potrzeb. Należą do nich rodziny badanych z wyższym wykształceniem („nadwyżka” rzędu 299 zł), najlepiej sytuowane (odpowiednio 279 zł), a także rodziny kadry kierowniczej i inteligencji (203 zł), prywatnych przedsiębiorców (198 zł), mieszkańców wielkich miast (138 zł).

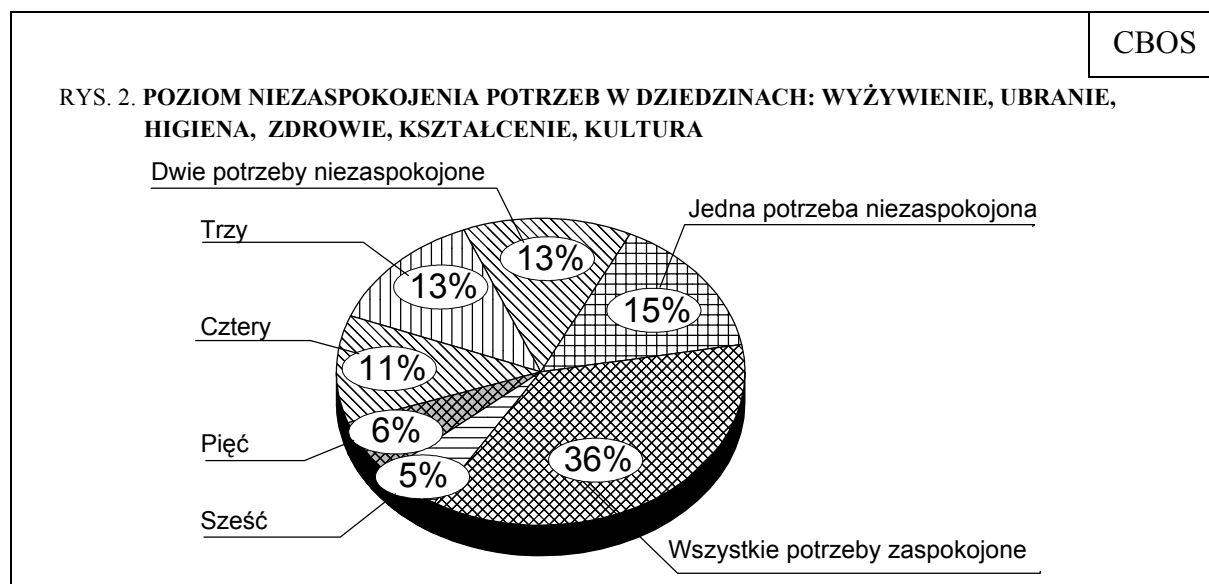
Największe braki finansowe, niosące za sobą niezaspokojenie potrzeb określonych jako podstawowe, odnotowujemy w rodzinach osób bezrobotnych (niedobór 193 zł), robotników wykwalifikowanych (odpowiednio 165 zł), gospodyń domowych (113 zł) i mieszkańców wsi (116 zł). Do grupy tej należą zarówno rodziny najniżej sytuowane (niedobór 202 zł), jak i o dochodach od 201 do 449 zł. Lista rodzin o niezaspokojonych podstawowych potrzebach jest jednak dłuższa - wyższa niż przeciętna deprivacja dotyczy bowiem również rodzin rencistów, mieszkańców miasteczek, osób z wykształceniem podstawowym, zasadniczym zawodowym i średnim, robotników niewykwalifikowanych, rodzin dorosłych uczniów i studentów oraz - co ciekawe - rodzin dobrze sytuowanych, o miesięcznych dochodach od 450 do 599 zł na osobę.

Stosunkowo szeroki zakres niezaspokojonych potrzeb zarówno w rodzinach znajdujących się w najgorszym położeniu społecznym, jak i dobrze sytuowanych, nasuwa przypuszczenie, że grupy o odmiennym statusie co innego rozumieją przez „podstawowe potrzeby”. Potwierdza to również analiza aspiracji finansowych - do zaspokojenia swoich podstawowych potrzeb rodziny znajdujące się w gorszym położeniu społecznym potrzebują znacznie mniej pieniędzy, aniżeli te, których status społeczny i materialny jest wyższy. Okazuje się, na przykład, że kwoty, które badanym z wykształceniem podstawowym pozwoliłyby żyć na średnim poziomie, osobom z wyższym wykształceniem umożliwiłyby jedynie zaspokojenie podstawowych potrzeb, natomiast respondentom najlepiej sytuowanym nie wystarczyłyby do zaspokojenia podstawowych potrzeb nawet takie sumy, które dla najuboższych są gwarantem średniego poziomu życia.

POZIOM NIEZASPOKOJENIA POTRZEB W RÓŻNYCH DZIEDZINACH ŻYCIA

Ankietowanych pytaliśmy także, czy w ciągu ostatnich dwunastu miesięcy odczuli brak pieniędzy na żywność, ubranie, środki czystości i higieny osobistej, a także na leczenie, kształcenie i potrzeby kulturalne.

Ponad jedna trzecia badanych (36%) w ogóle nie odczuła braku pieniędzy w wymienionych dziedzinach (dla porównania w kwietniu '96 w tak korzystnej sytuacji znalazło się 29%)⁶. Brak pieniędzy na wszystkie wymienione rodzaje wydatków (sześć potrzeb) zadeklarowało obecnie 5% respondentów (w kwietniu '96 - 8%). Można więc uznać, że stopniowo zmniejsza się poziom niezaspokojenia potrzeb w polskich rodzinach.

W porównaniu z kwietniem '96 widać poprawę w zakresie zaspokojenia potrzeb ubraniowych (spadek niezaspokojenia o 10 punktów), żywnościowych (o 7 punktów), związanych z higieną osobistą i czystością (o 5 punktów) oraz opieką zdrowotną (o 4 punkty), a także z życiem kulturalnym (o 6 punktów). Jedynie niezaspokojenie potrzeb edukacyjnych pozostaje od dwóch lat na takim samym poziomie.

⁶ Por. komunikat CBOS „Kondycja ekonomiczna gospodarstw domowych”, czerwiec '97. Nie możemy porównać obecnego poziomu niezaspokojenia potrzeb z pomiarem dokonany w październiku '96, ponieważ wtedy rozpatrywano więcej dziedzin.

Należy podkreślić, że z perspektywy roku (od października '96 do października '97) zmiany te są mniejsze - w tym czasie poprawiła się sytuacja rodzin w zakresie zaspokojenia potrzeb związanych z higieną (o 5 punktów) oraz opieką zdrowotną i wyżywieniem (po 4 punkty).

Tabela 6

Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy zdarzało się Panu(i) lub w Pana(i) gospodarstwie domowym, że nie starczyło pieniędzy na:	Odsetki odpowiedzi twierdzących			
	XI '95	IV '96	X '96	X '97
- zakup ubrania, butów	57	56	47	46
- wydatki związane z życiem kulturalnym (zakup książek, czasopism, biletów do teatru, na koncert)	47	48	43	42
- wydatki związane z leczeniem	37	39	39	35
- zakup żywności	37	35	32	28
- wydatki związane z nauką, kształceniem	22	20	21	22
- zakup środków czystości, wydatki na higienę osobistą	22	20	20	15

Mimo odnotowanych zmian na lepsze, w ostatnim roku nadal przede wszystkim nie były w pełni zaspokojone potrzeby ubraniowe (46%) i kulturalne (42%) rodzin. Brak funduszy na leczenie odczuwała więcej niż jedna trzecia rodzin, a ponad jednej czwartej nie starczyło pieniędzy na żywność. W co piątej rodzinie odnotowano deprivację potrzeb edukacyjnych. Najmniej problemów miały rodziny z wydatkami na higienę osobistą i na środki czystości.

Wprawdzie, według deklaracji badanych, więcej niż co trzecia polska rodzina (36%) nie odczuwała w ostatnim roku żadnych braków finansowych w omawianym zakresie, jednak poziom zaspokojenia potrzeb okazał się bardzo zróżnicowany w rodzinach znajdujących się w odmiennym położeniu społecznym i materialnym.

Wśród rodzin osób z wyższym wykształceniem i najwyższymi dochodami dwie trzecie (66%) nie deklarowało żadnych problemów finansowych, w gospodarstwach domowych prywatnych przedsiębiorców - 62%, kadry kierowniczej i inteligencji - 53%, a w rodzinach pracowników umysłowych niższego szczebla - 50%. W najtrudniejszej sytuacji w grupie rodzin osób aktywnych zawodowo znalazły się gospodarstwa robotnicze - zarówno robotników niewykwalifikowanych, jak i wykwalifikowanych, wśród których tylko mniej

więcej jedna trzecia miała w ubiegłym roku zaspokojone wszystkie z omawianych potrzeb. Równie niski jak u robotników poziom zaspokojenia potrzeb odnotowaliśmy w rodzinach emerytów (34%) oraz uczniów i studentów (33%), nieco niższy - w rodzinach gospodyń domowych (27%) i rencistów (24%).

Zdecydowanie najtrudniejszą sytuację finansową w ubiegłym roku miały jednak rodziny bezrobotnych, spośród których jedynie 17% nie odczuwało braków finansowych w żadnej z uwzględnionych dziedzin, niemal połowa zaś (47%) deklarowała niezaspokojenie czterech i więcej potrzeb. To samo można powiedzieć o rodzinach najbiedniejszych, w których miesięczny dochód kształtuje się na poziomie poniżej 200 zł na osobę. W grupie tej w ciągu ostatnich 12 miesięcy wszystkie potrzeby miała zaspokojone co siódma rodzina (14%), połowa z nich natomiast odczuwała braki finansowe w co najmniej czterech dziedzinach życia.

Ogólnie rzecz biorąc, najbardziej narażone na deprivację w różnych dziedzinach życia były rodziny o niskim statusie społecznym i materialnym. Dla przykładu - na zakup żywności najczęściej brakowało pieniędzy rodzinom o najniższych dochodach na osobę (59%), a także rodzinom robotników niewykwalifikowanych (57%) i bezrobotnych (54%) oraz - choć w mniejszym stopniu - rodzinom rencistów (42%). Trzeba podkreślić, że również jedna trzecia rodzin rolników nie miała w pełni zaspokojonych swoich potrzeb żywnościowych.

Te grupy społeczne, którym brakowało funduszy na wyżywienie, częściej niż inne odczuwały również deprivację w zakresie podstawowych potrzeb, jak ubraniowe czy związane z higieną osobistą i czystością. Zaspokojenie pozostałych potrzeb w dużej mierze zależało również od czynników specyficznych jedynie dla pewnego rodzaju rodzin. Na leczenie nie starczało więc pieniędzy przede wszystkim rodzinom rencistów (57%), ale także ponad połowie (56%) rodzin najuboższych i bezrobotnych (51%), prawie połowie rodzin emerytów (46%) i robotników niewykwalifikowanych (45%) oraz około jednej trzeciej rodzin rolników (32%) i gospodyń domowych (31%). Dla porównania, kłopoty takie sygnalizowało jedynie 12% kadry kierowniczej i inteligencji.

Na kształcenie brakowało w ostatnim roku funduszy, poza najuboższymi (45%), przede wszystkim rodzinom uczniów i studentów (36%), ale także dotkniętym bezrobociem (33%). Zwraca uwagę fakt, że w grupie rodzin osób aktywnych zawodowo deprivacja w dziedzinie edukacji w takim samym stopniu dotknęła rodziny robotników niewykwalifikowanych (31%) i rolników (27%) jak kadry kierowniczej i inteligencji (28%). Może to świadczyć o szczególnie wysokich aspiracjach edukacyjnych tej ostatniej grupy, tym bardziej że rodziny prywatnych przedsiębiorców, ogółu osób z wyższym wykształceniem oraz dobrze sytuowanych wyróżniają się wysokim stopniem zaspokojenia potrzeb w tej dziedzinie.

W pewnym sensie podobną sytuację obserwujemy w dziedzinie zaspokojenia potrzeb kulturalnych rodzin - zdecydowanie najrzadziej deprivację tego rodzaju zgłaszają przedstawiciele grup najlepiej sytuowanych (20%), prywatnych przedsiębiorców (24%) oraz osób z wyższym wykształceniem (27%). Natomiast rodziny kadry kierowniczej i inteligencji należą do tych, których potrzeby kulturalne są w mniejszym stopniu zaspokojone, co może również wiązać się ze szczególnie wysokimi aspiracjami kulturalnymi tej grupy społecznej. Niewątpliwie najbardziej upośledzone pod tym względem są jednak rodziny najuboższe (61%), dotknięte bezrobociem (62%), a także rodziny gospodyń domowych (56%), rencistów (51%) oraz robotników wykwalifikowanych (48%).

Interesowało nas również, czy badani mieli w ubiegłym roku trudności z uiszczeniem opłat za mieszkanie, energię cieplną i telefon. Pytanie to potraktowaliśmy jako kolejny wskaźnik poziomu deprivacji polskich rodzin.

Tabela 7

w procentach

Czy w ciągu ostatniego roku miał(a) Pan(i) jakieś trudności w uiszczeniu rachunków za:	Nigdy				Czasem				Często				W ogóle nie płaciliśmy rachunków			
	IV '95	IV '96	X '96	X '97	IV '95	IV '96	X '96	X '97	IV '95	IV '96	X '96	X '97	IV '95	IV '96	X '96	X '97
- mieszkanie/dom	75	74	74	71	16	17	17	17	7	6	7	7	2	2	2	4
- gaz, elektryczność	80	78	78	76	13	17	16	16	6	4	5	7	1	1	1	0
- telefon	92	89	85	86	4	8	10	10	2	2	4	3	1	1	1	0
Kolejne pytania skierowane były wyłącznie do osób, które płacą rachunki za: mieszkanie, energię cieplną i posiadają telefon.																

W ciągu ostatniego roku prawie nie zmieniły się problemy rodzin z opłacaniem rachunków. Nadal nieliczni (4%) przyznają się do całkowitego niepłacenia za czynsz, co czwarty respondent (24%) miał jednak takie kłopoty przynajmniej czasami. Nikt nie przyznaje się do zupełnego niepłacenia za energię ciepłą i telefon, ale co najmniej czasami zdarzało się to niemal jednej czwartej (23%) korzystających z gazu lub elektryczności oraz ponad jednej ósmej (13%) abonentów telefonicznych. Tak więc, podobnie jak w poprzednich latach, badani najskrupulatniej wywiązywali się z opłat za usługi telekomunikacyjne.

W ubiegłym roku problemy z uiszczeniem czynszu miały przede wszystkim rodziny robotników niewykwalifikowanych (54%), a także najuboższe i dotknięte bezrobociem (po 49%). Zwraca uwagę fakt, że wyjątkowo dużo (17%) rodzin rolniczych w ogóle nie wносиło opłat za swoje mieszkania, a w rodzinach robotników niewykwalifikowanych oraz bezrobotnych ponad jedna czwarta często lub w ogóle nie wywiązywała się z tego obowiązku.

Trudności z opłaceniem rachunków za gaz i elektryczność odczuwały głównie rodziny bezrobotnych (46%) oraz najuboższe (40%) i rencistów (37%). Z kolei kłopoty z uregulowaniem należności za telefon najczęściej zdarzały się rodzinom najuboższym oraz rencistów (po 31%) i rolników (30%). Deprywacja potrzeb rodzin zasadniczo wiąże się więc z ich gorszym położeniem społecznym i materialnym.

SPOSOBY RADZENIA SOBIE Z TRUDNOŚCIAMI FINANSOWYMI

Wrzesień jest dla wielu polskich rodzin miesiącem szczególnie trudnym z powodu wydatków wiążących się z rozpoczęciem roku szkolnego⁷. Interesowało nas, w jaki sposób rodziny radziły sobie w tym czasie z trudnościami finansowymi. Niemal trzy czwarte rodzin zareagowało na brak pieniędzy w budżecie domowym rezygnacją z niektórych wydatków oraz ich ograniczaniem, prawie w co trzeciej podjęto jednak dodatkowe prace zarobkowe. Około jednej czwartej rodzin musiało naruszyć własne oszczędności lub zaciągnąć pożyczki, jedna piąta zaś zwróciła się o pomoc do rodziny. Zdecydowanie najrzadziej korzystano z pomocy instytucjonalnej.

⁷ Por. komunikat CBOS „Wydatki rodziców na edukację dzieci w wieku szkolnym”, październik '97.

W porównaniu z sytuacją sprzed kilkunastu miesięcy odnotowujemy zmiany w strategiach rodzin. Obecnie mniejszy ich odsetek rezygnuje z niektórych wydatków lub je ogranicza, rzadziej także badani zwracają się o pomoc do swoich rodzin. Wzrósł natomiast odsetek respondentów podejmujących dodatkową pracę zarobkową. Częściej też rodziny sięgały do swoich oszczędności oraz zaciągały pożyczki. Można więc uznać, że maleje popularność pasywnych sposobów rozwiązywania problemów finansowych (ograniczanie potrzeb i rezygnacja z ich zaspokojenia), rośnie zaś znaczenie postaw aktywnych (poszukiwanie dodatkowej pracy zarobkowej czy źródeł pożyczki).

Tabela 8

Czy w poprzednim miesiącu Pan(i) i Pana(i) gospodarstwo domowe było zmuszone, czy też nie, ze względu na sytuację finansową:	Odsetki odpowiedzi twierdzących					
	V '93	IV '94	IV '95	IV '96	X '96	X '97
- rezygnować z wydatków na niektóre cele	59	82	77	81	79	73
- starać się jak najmniej wydawać, ograniczać wydatki	74	85	78	79	77	72
- podejmować dodatkowe prace zarobkowe	12	19	23	29	25	30
- sięgać do oszczędności gotówkowych	17	17	16	28	22	27
- zaciągać pożyczkę	21	20	24	26	21	25
- prosić o pomoc rodzinę, krewnych	24	22	23	24	26	22
- zwracać się o pomoc do różnych instytucji	9	9	9	11	7	8

Do rezygnacji z niektórych wydatków lub ich ograniczania zmuszonych było ponad 80% rodzin ubogich, dotkniętych bezrobociem, rencistów i gospodyń domowych. Niemal równie często pasywnie zachowywały się rodziny osób pracujących zawodowo - robotników i rolników. Strategię taką stosunkowo najrzadziej przyjmowały gospodarstwa najlepiej sytuowane, rodziny prywatnych przedsiębiorców, osób z wyższym wykształceniem - choć i tak mniej więcej co druga z tych rodzin zmuszona była do samoograniczeń.

Dodatkowe prace zarobkowe podejmowali przede wszystkim członkowie rodzin dotkniętych bezrobociem (51%), najuboższych (49%), robotników niewykwalifikowanych (45%) i wykwalifikowanych (41%) oraz uczniów i studentów (44%), osób młodych (w wieku do 34 lat).

Decyzja o zaciągnięciu pożyczki najsilniej wiąże się z poziomem dochodów rodziny - z tego sposobu radzenia sobie z trudnościami finansowymi korzysta niemal dwie piąte (37%) najuboższych rodzin i tylko nieco więcej niż jedna siódma (15%) najlepiej sytuowanych. Zdecydowanie najrzadziej jednak zaciągali pożyczki prywatni przedsiębiorcy (9%).

Na sięgnięcie do oszczędności mogli zdecydować się jedynie ci, którzy je mieli - w ten sposób ratowały rodzinny budżet przede wszystkim osoby z wyższym wykształceniem (40%). Im mniej wykształceni byli badani, tym rzadziej korzystali ze swoich oszczędności, ale też tym mniejsze prawdopodobieństwo, że je w ogóle mieli. Zaskakujące, że poziom dochodów ankietowanych nie różnicuje ich zachowań w tej sprawie.

Z pomocy rodziny lub krewnych skorzystała prawie połowa (46%) rodzin najuboższych, ponad dwie piąte dotkniętych bezrobociem (42%) i robotników niewykwalifikowanych (41%), a także prawie co trzecia rodzina robotników wykwalifikowanych, rencistów i gospodyń domowych. Znacznie mniej rodzin zwracało się o pomoc do różnych instytucji. Wśród nich była co czwarta rodzina dotknięta bezrobociem (25%) oraz najuboższa (25%), co szósta (16%) rodzina gospodyń domowych oraz co ósma (13%) robotników niewykwalifikowanych.

Ogólnie rzecz biorąc, strategię radzenia sobie z trudnościami finansowymi zależały przede wszystkim od położenia, w jakim znajdują się rodziny. Najwyraźniej widać to na przykładzie rodzin, które żyją - według badanych - bardzo biednie (nie starcza im nawet na podstawowe potrzeby) oraz tych, które żyją powyżej średniego poziomu (dobrze lub bardzo dobrze).

We wrześnie rodziny bardzo biedne niemal powszechnie ograniczały swoje wydatki (93%) lub całkowicie z nich rezygnowały (88%). Ponad dwie piąte z nich (44%) korzystało z pomocy rodziny, mniej więcej tyle samo (41%) podejmowało dodatkową pracę zarobkową. Ponad jedna trzecia tych rodzin (35%) zwracała się również o pomoc instytucjonalną. Na zaciągnięcie pożyczki zdecydowała się natomiast mniej niż jedna trzecia z nich (29%), zdecydowanie najrzadziej (11%) mogły one ratować się korzystając z oszczędności.

Rodziny żyjące powyżej średniego poziomu w obliczu trudności finansowych, których doświadczały znacznie rzadziej niż inne, przede wszystkim sięgały do swoich oszczędności

(28%). Kolejne - według częstości wskazań - przyjęte przez nie strategie to rezygnacja z potrzeb (27%) i ich ograniczanie (22%) oraz podejmowanie dodatkowych prac zarobkowych (13%). Jedynie co setna rodzina z tej grupy zaciągała we wrześniu pożyczki lub zwracała się o pomoc do rodziny (po 1%), a żadna z nich nie korzystała z pomocy instytucjonalnej.

★

★

★

Z perspektywy ponad czterech lat obserwujemy powolny wzrost poziomu życia polskich rodzin. Systematycznie maleje odsetek rodzin żyjących skromnie, rośnie zaś grupa osiągających średni poziom życia. W porównaniu z październikiem '96 nie odnotowano jednak zmian, co może świadczyć o pewnym zahamowaniu procesu poprawy poziomu życia rodzin. W październiku '97 ponad połowa Polaków określała poziom życia swoich rodzin jako średni, jedna trzecia jako skromny. Do bardzo biednego życia przyznało się 7% badanych. Natomiast co dwudziesty respondent uznał poziom życia swojej rodziny za dobry, a co setny - za bardzo dobry.

Zdaniem ogółu ankietowanych, na zaspokojenie podstawowych potrzeb rodziny niezbędny jest miesięczny dochód na osobę w wysokości 507 zł. Ponieważ średnie miesięczne dochody kształtują się obecnie na poziomie 458 zł na osobę w rodzinie, przeciętna polska rodzina dysponuje dochodami nie wystarczającymi na zaspokojenie podstawowych potrzeb.

Stopniowo jednak zmniejsza się poziom niezaspokojenia potrzeb w polskich rodzinach. W ostatnim roku ponad jedna trzecia gospodarstw domowych w ogóle nie odczuła braku pieniędzy na żywność, ubranie, środki czystości i higieny osobistej, a także na leczenie, kształcenie i potrzeby kulturalne. Brak środków finansowych na wszystkie wymienione rodzaje wydatków zadeklarowało 5% z nich. Mimo zmian na lepsze, w ostatnim roku nadal

przede wszystkim nie były w pełni zaspokojone potrzeby ubraniowe (46%) i kulturalne (42%) rodzin. Więcej niż jedna trzecia odczuwała brak funduszy na leczenie, ponad jednej czwartej nie starczało pieniędzy na żywność. Deprywację potrzeb edukacyjnych odnotowano w co piątej rodzinie. Najmniej problemów sprawiały wydatki na higienę osobistą i na środki czystości.

W ciągu ostatniego roku prawie nie zmieniły się problemy rodzin z opłacaniem rachunków. Nadal nieliczni (4%) przyznają się do całkowitego niepłacenia za czynsz, co czwarty respondent miał jednak takie kłopoty przynajmniej czasami. Nikt nie przyznaje się do zupełnego niepłacenia za energię elektryczną i telefon, ale co najmniej czasami zdarzało się to również niemal jednej czwartej korzystających z gazu lub elektryczności oraz ponad jednej ósmej (13%) abonentów telefonicznych.

We wrześniu niemal trzy czwarte rodzin zareagowało na brak pieniędzy w budżecie domowym rezygnacją z niektórych wydatków oraz ich ograniczaniem, prawie w co trzeciej podjęto jednak dodatkowe prace zarobkowe. Około jednej czwartej rodzin musiało naruszyć własne oszczędności lub zaciągnąć pożyczki, jedna piąta zaś zwróciła się o pomoc do rodziny. Zdecydowanie najrzadziej rodziny korzystały z pomocy instytucjonalnej.

W porównaniu z sytuacją sprzed roku zmalała popularność pasywnych sposobów rozwiązywania problemów finansowych, takich jak rezygnacja z niektórych potrzeb czy ich ograniczanie, a także korzystanie z pomocy rodziny. Wzrosło zaś znaczenie postaw aktywnych wymagających od rodzin takich inicjatyw, jak poszukiwanie dodatkowej pracy zarobkowej czy źródeł pożyczki, częściej też rodziny sięgały do swoich oszczędności.

Tabela 1. Które z wymienionych określeń najlepiej charakteryzuje sposób gospodarowania pieniędzmi w Pana(i) gospodarstwie domowym? 1 - Żyjemy bardzo biednie - nie starcza mi (nam) nawet na podstawowe potrzeby; 2 - Żyjemy skromnie - musimy na co dzień bardzo oszczędnie gospodarować; 3 - Żyjemy średnio - starcza nam na co dzień, ale musimy oszczędzać na poważniejsze zakupy; 4 - Żyjemy dobrze - starcza nam na wiele bez specjalnego oszczędzania; 5 - Żyjemy bardzo dobrze - mogą (możemy) pozwolić sobie na pewien luksus

	(%)					Liczba osób
	1	2	3	4	5	
Ogółem	7	33	53	5	1	1168
Płeć						
Mężczyźni	7	31	57	4	1	553
Kobiety	7	35	50	6	1	615
Wiek						
do 24 lat	4	31	56	8	1	162
25-34	3	26	52	7	2	207
35-44	8	32	52	7	1	269
45-54	11	29	56	3	1	186
55-64	8	36	54	2	0	162
65 lat i więcej	9	46	40	5	0	182
Miejsce zamieszkania						
Wieś	9	41	48	2	0	434
Miasto do 20 tys.	9	32	54	5	1	141
od 21 do 100 tys.	4	32	58	5	1	241
101-500 tys.	6	24	58	11	1	225
501 tys.i więcej mieszk.	7	23	56	10	3	127
Region						
Północny	11	34	51	5	0	145
Zachodni	7	33	53	6	1	128
Środkowozachodni	6	35	56	6	0	170
Środkowy	10	28	54	6	2	203
Wschodni	8	52	37	4	2	140
Południowo-wschodni	6	33	55	5	2	182
Południowo-zachodni	4	23	64	8	1	201
Wykształcenie						
Podstawowe	13	45	39	3	0	366
Zasadnicze zawodowe	7	40	48	5	0	325
Średnie	4	23	66	6	1	390
Wyższe	1	4	78	14	3	87
Grupa społ.-zaw. pracujący						
Kadra kier., inteligencja	0	6	72	20	2	55
Prac. umysł. niż. szczebla	0	14	77	8	1	124
Pracownicy fiz.- umysł.	0	18	75	4	3	181
Robotnicy wykwalifikowani	1	39	57	3	0	137
Robotnicy niewykwalifik.	7	46	41	6	0	63
Rolnicy	9	39	50	2	0	67
Prywatni przedsiębiorcy	12	5	59	19	4	63
Bierni zawodowo						
Renciści	18	47	32	2	1	131
Emeryci	6	42	49	3	0	218
Uczniowie i studenci	0	22	68	7	3	60
Bezrobotni	23	44	32	1	0	99
Gospodynie domowe i inni	10	39	45	6	0	71
Pracujący poza rolnictwem						
Sfera budżetowa	1	21	70	8	0	118
Sektor państwowy	1	29	64	6	0	137
Sektor prywatny	4	20	64	9	2	282
Spółdzielczość	0	36	57	2	5	17
Dochody na jedną osobę						
Poniżej 200 zł	18	51	30	1	0	192
201 - 325	8	43	47	1	0	206
326 - 449	9	35	54	2	0	198
450 - 599	1	31	64	4	0	175
Powyżej 599 zł	1	10	73	14	3	217
Ocena własnych war. mater.						
Złe	23	59	18	0	0	327
Średnie	1	31	67	1	0	580
Dobre	1	6	68	22	3	261
Udział w prakt. religijnych						
Kilka razy w tygodniu	12	43	43	2	0	70
Raz w tygodniu	6	33	56	5	1	563
Kilka razy w miesiącu	7	34	53	5	1	173
Kilka razy w roku	9	31	52	7	1	260
W ogóle nie uczestniczy	9	27	52	8	3	102
Poglądy polityczne						
Lewica	5	30	55	10	1	206
Centrum	5	27	62	4	1	280
Prawica	9	31	58	5	1	368
Trudno powiedzieć	12	43	40	5	0	313

Tabela 2. Poziom niezaspokojenia potrzeb w dziedzinach: żywnienie, ubranie, higiena, zdrowie, kształcenie, kultura.
 1 - Wszystkie potrzeby zaspokojone; 2 - Jedna potrzeba niezaspokojona; 3 - Dwie potrzeby niezaspokojone;
 4 - Trzy potrzeby niezaspokojone; 5 - Cztery potrzeby niezaspokojone; 6 - Pięć potrzeb niezaspokojonych;
 7 - Sześć potrzeb niezaspokojonych

	(%)							
	1	2	3	4	5	6	7	Liczba osób
Ogółem	36	15	13	13	11	6	5	1168
Płeć								
Mężczyźni	41	16	13	11	10	4	4	553
Kobiety	32	14	13	14	12	8	7	615
Wiek								
do 24 lat	37	16	18	10	11	7	2	162
25-34	42	14	13	11	8	4	7	207
35-44	35	14	11	11	12	10	8	269
45-54	36	13	11	16	12	4	8	186
55-64	35	13	12	14	12	5	8	162
65 lat i więcej	31	19	15	15	12	5	1	182
Miejsce zamieszkania								
Wieś	32	14	15	14	11	8	6	434
Miasto do 20 tys.	37	12	7	14	12	8	10	141
od 21 do 100 tys.	42	17	13	10	8	6	5	241
101-500 tys.	37	16	16	10	12	5	3	225
501 tys.i więcej mieszk.	39	15	10	15	14	4	3	127
Region								
Północny	26	18	13	13	12	11	7	145
Zachodni	33	11	14	12	17	5	7	128
Środkowozachodni	43	13	9	12	13	6	2	170
Środkowy	35	11	15	11	11	8	3	203
Wschodni	14	11	15	14	14	7	7	140
Południowo-wschodni	32	21	12	13	9	7	6	182
Południowo-zachodni	48	14	16	7	7	4	4	201
Wykształcenie								
Podstawowe	29	13	11	15	14	8	10	366
Zasadnicze zawodowe	32	15	14	12	14	9	5	325
Średnie	40	17	16	12	8	5	2	390
Wyższe	66	13	8	6	5	0	2	87
Grupa społ.-zaw. pracujący								
Kadra kier., inteligencja	53	16	16	10	3	0	2	55
Prac. umysł. niż. szczebla	59	15	11	15	6	4	1	124
Pracownicy fiz. - umysł.	11	11	14	14	18	3	3	81
Robotnicy wykwalifikowani	35	16	12	13	14	8	6	137
Robotnicy niewykwalifik.	32	5	12	16	14	11	6	63
Rolnicy	41	4	22	10	8	5	9	67
Prywatni przedsiębiorcy	62	12	9	3	11	0	3	63
Bierni zawodowo								
Renciści	24	8	13	16	21	13	6	131
Emeryci	34	20	14	15	10	4	3	218
Uczniowie i studenci	33	22	21	9	12	1	2	60
Bezrobotni	17	18	6	11	17	12	18	99
Gospodynie domowe i inni	27	25	14	10	3	10	11	71
Pracujący poza rolnictwem								
Sfera budżetowa	40	11	10	20	14	5	1	118
Sektor państwowy	41	22	16	9	5	4	3	137
Sektor prywatny	50	10	12	11	10	4	3	282
Spółdzielczość	41	9	10	19	5	15	0	17
Dochody na jedną osobę								
Poniżej 200 zł	14	8	13	14	17	13	20	192
201 - 325	23	16	15	18	16	8	3	206
326 - 449	34	16	14	14	13	6	2	198
450 - 599	37	21	13	17	9	2	0	175
Powyżej 599 zł	66	13	9	4	5	2	1	217
Ocena własnych war. mater.								
Złe	9	8	14	16	22	15	17	327
Średnie	37	18	17	14	9	5	1	580
Dobre	69	18	6	4	3	0	1	261
Udział w prakt. religijnych								
Kilka razy w tygodniu	34	19	12	9	9	3	14	70
Raz w tygodniu	36	15	15	15	9	7	4	563
Kilka razy w miesiącu	32	15	16	14	14	5	6	173
Kilka razy w roku	39	14	10	9	16	7	6	260
W ogóle nie uczestniczy	39	15	11	13	10	5	7	102
Poglądy polityczne								
Lewica	48	14	10	11	9	5	3	206
Centrum	31	15	16	16	14	5	3	280
Prawica	41	15	13	11	11	4	5	368
Trudno powiedzieć	28	15	13	13	10	11	9	313

Tabela 3. Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy zdarzało się Panu(i) lub w Pana(i) gospodarstwie domowym, że nie starczyło pieniędzy na zakup ubrania, butów? 1 - Zdarzyły się takie sytuacje; 2 - Nie było takich sytuacji

	(%)			
	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	46	52	1	1168
Płeć				
Mężczyźni	41	58	1	553
Kobiety	51	48	1	615
Wiek				
do 24 lat	47	52	2	162
25-34	46	54	0	207
35-44	51	48	1	269
45-54	48	52	0	186
55-64	38	60	2	162
65 lat i więcej	46	51	4	162
Miejsce zamieszkania				
Wieś	51	48	1	434
Miasto do 20 tys.	47	52	1	141
od 21 do 100 tys.	42	57	1	241
101-500 tys.	43	55	2	225
501 tys. i więcej mieszk.	42	56	2	127
Region				
Północny	54	43	3	145
Zachodni	59	41	0	128
Środkowo-zachodni	42	58	1	170
Środkowy	46	54	1	203
Wschodni	56	44	0	140
Południowo-wschodni	43	54	3	182
Południowo-zachodni	33	65	2	201
Wykształcenie				
Podstawowe	55	43	2	366
Zasadnicze zawodowe	52	48	0	325
Średnie	39	59	1	390
Wyższe	19	79	2	87
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	25	73	2	55
Prac. umysł. niż. szczebla	35	65	1	124
Pracownicy fiz. - umysł.	36	64	0	81
Robotnicy wykwalifikowani	47	53	0	137
Robotnicy niewykwalifik.	59	39	2	63
Rolnicy	52	48	0	67
Prywatni przedsiębiorcy	26	74	0	63
Bierni zawodowo				
Renciści	62	35	4	131
Emeryci	41	57	2	218
Uczniowie i studenci	49	47	4	60
Bezrobotni	67	33	0	99
Gospodynie domowe i inni	51	49	0	71
Pracujący poza rolnictwem				
Sfera budżetowa	43	55	2	118
Sektor państwowy	39	61	0	137
Sektor prywatny	37	63	0	282
Spółdzielczość	39	61	0	17
Dochody na jedną osobę				
Poniżej 200 zł	77	23	0	192
201 - 325	57	42	1	206
326 - 449	47	51	2	198
450 - 599	36	62	2	175
Powyżej 599 zł	21	78	1	217
Ocena własnych war. mater.				
Złe	77	21	2	327
Średnie	43	56	1	580
Dobre	14	85	0	261
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	38	56	7	70
Raz w tygodniu	45	53	1	563
Kilka razy w miesiącu	50	50	0	173
Kilka razy w roku	47	52	1	260
W ogóle nie uczestniczy	49	51	0	102
Poglądy polityczne				
Lewica	37	62	2	206
Centrum	49	51	0	280
Prawica	41	57	2	368
Trudno powiedzieć	56	43	1	313

Tabela 4. Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy zdarzało się Panu(i) lub w Pana(i) gospodarstwie domowym, że nie starczyło pieniędzy na wydatki związane z życiem kulturalnym (zakup książek, czasopism, biletów do teatru, na koncert)? 1 - Zdarzyły się takie sytuacje; 2 - Nie było takich sytuacji

	(%)			
	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	42	55	3	1166
Płeć				
Mężczyźni	37	59	4	553
Kobiety	46	52	2	613
Wiek				
do 24 lat	44	53	4	162
25-34	35	64	1	207
35-44	47	48	5	268
45-54	48	51	0	180
55-64	41	55	4	180
65 lat i więcej	34	62	4	181
Miejsce zamieszkania				
Wieś	42	55	3	432
Miasto do 20 tys.	42	53	5	141
od 21 do 100 tys.	35	63	3	241
101-500 tys.	48	50	2	225
501 tys. i więcej mieszk.	45	52	3	127
Region				
Północny	48	49	3	145
Zachodni	52	43	6	128
Środkowo-zachodni	38	60	2	168
Środkowy	40	59	0	203
Wschodni	38	60	2	140
Południowo-wschodni	46	50	4	182
Południowo-zachodni	34	61	4	201
Wykształcenie				
Podstawowe	43	53	4	363
Zasadnicze zawodowe	44	52	4	325
Średnie	42	56	2	390
Wyższe	27	72	1	87
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	34	66	0	55
Prac. umysł. niż. szczebla	33	63	4	124
Pracownicy fiz. - umysł.	33	64	3	81
Robotnicy wykwalifikowani	48	49	3	137
Robotnicy niewykwalifik.	39	57	4	63
Rolnicy	38	61	1	67
Prywatni przedsiębiorcy	24	74	2	63
Bierni zawodowo				
Renciści	51	46	3	130
Emeryci	37	60	4	217
Uczniowie i studenci	40	56	4	60
Bezrobotni	62	35	2	99
Gospodynie domowe i inni	56	41	3	71
Pracujący poza rolnictwem				
Sfera budżetowa	48	50	3	118
Sektor państwowy	31	65	4	137
Sektor prywatny	35	63	2	282
Spółdzielczość	52	48	0	17
Dochody na jedną osobę				
Poniżej 200 zł	61	36	2	190
201 - 325	49	47	4	206
326 - 449	42	56	2	198
450 - 599	45	52	4	175
Powyżej 599 zł	20	78	2	217
Ocena własnych war. mater.				
Złe	67	31	2	325
Średnie	41	55	4	580
Dobre	13	85	2	261
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	42	55	3	70
Raz w tygodniu	42	56	2	561
Kilka razy w miesiącu	45	52	3	173
Kilka razy w roku	40	54	6	259
W ogóle nie uczestniczy	39	59	1	102
Poglądy polityczne				
Lewica	34	63	3	204
Centrum	47	50	2	280
Prawica	37	59	3	367
Trudno powiedzieć	47	49	4	313

Tabela 5. Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy zdarzało się Panu(i) lub w Pana(i) gospodarstwie domowym, że nie starczyło pieniędzy na wydatki związane z leczeniem? 1 - Zdarzyły się takie sytuacje; 2 - Nie było takich sytuacji

	(%)			
	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	35	64	1	1167
Płeć				
Mężczyźni	31	67	2	553
Kobiety	39	60	1	614
Wiek				
do 24 lat	24	74	3	162
25-34	29	71	0	207
35-44	32	65	2	268
45-54	31	68	0	186
55-64	46	53	1	162
65 lat i więcej	51	49	1	162
Miejsce zamieszkania				
Wieś	40	58	2	434
Miasto do 20 tys.	42	56	2	141
od 21 do 100 tys.	30	70	0	241
101-500 tys.	28	72	0	225
501 tys. i więcej mieszk.	33	65	2	127
Region				
Północny	37	62	1	145
Zachodni	33	63	4	128
Środkowo-zachodni	35	65	0	169
Środkowy	37	61	0	203
Wschodni	39	61	0	140
Południowo-wschodni	42	58	0	182
Południowo-zachodni	26	72	3	201
Wykształcenie				
Podstawowe	49	49	1	365
Zasadnicze zawodowe	39	59	1	325
Średnie	24	75	1	390
Wyższe	11	89	0	87
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	12	88	0	55
Prac. umysł. niż. szczebla	18	79	3	124
Pracownicy fiz. - umysł.	23	77	0	81
Robotnicy wykwalifikowani	35	65	1	137
Robotnicy niewykwalifik.	45	55	0	63
Rolnicy	32	66	1	67
Prywatni przedsiębiorcy	16	84	0	63
Bierni zawodowo				
Renciści	57	42	1	131
Emeryci	46	53	1	218
Uczniowie i studenci	14	81	4	60
Bezrobotni	51	47	3	98
Gospodynie domowe i inni	31	69	0	71
Pracujący poza rolnictwem				
Sfera budżetowa	26	71	3	118
Sektor państwowy	23	77	1	137
Sektor prywatny	25	74	0	282
Spółdzielczość	39	61	0	17
Dochody na jedną osobę				
Poniżej 200 zł	56	42	1	191
201 - 325	39	60	1	206
326 - 449	39	59	1	198
450 - 599	30	69	1	175
Powyżej 599 zł	17	82	1	217
Ocena własnych war. mater.				
Złe	67	32	1	327
Średnie	28	70	2	579
Dobre	11	89	0	261
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	49	50	1	70
Raz w tygodniu	35	64	1	563
Kilka razy w miesiącu	36	63	2	173
Kilka razy w roku	32	66	2	259
W ogóle nie uczestniczy	35	64	1	102
Poglądy polityczne				
Lewica	25	73	2	206
Centrum	34	65	2	279
Prawica	34	65	1	368
Trudno powiedzieć	44	55	1	313

Tabela 6. Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy zdarzało się Panu(i) lub w Pana(i) gospodarstwie domowym, że nie starczyło pieniędzy na zakup żywności? 1 - Zdarzyły się takie sytuacje; 2 - Nie było takich sytuacji

	(%)			
	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	28	71	1	1168
Płeć				
Mężczyźni	23	75	2	553
Kobiety	33	67	0	615
Wiek				
do 24 lat	22	75	3	162
25-34	30	68	2	207
35-44	31	69	0	269
45-54	27	73	0	186
55-64	28	71	1	162
65 lat i więcej	30	69	1	162
Miejsce zamieszkania				
Wieś	35	63	2	434
Miasto do 20 tys.	33	65	1	141
od 21 do 100 tys.	23	77	0	241
101-500 tys.	23	77	0	225
501 tys. i więcej mieszk.	19	81	0	127
Region				
Północny	41	58	1	145
Zachodni	25	74	1	128
Środkowo-zachodni	29	69	2	170
Środkowy	27	73	0	203
Wschodni	34	65	1	140
Południowo-wschodni	26	74	0	182
Południowo-zachodni	19	79	2	201
Wykształcenie				
Podstawowe	41	57	2	366
Zasadnicze zawodowe	33	65	2	325
Średnie	17	83	0	390
Wyższe	6	94	0	87
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	5	95	0	55
Prac. umysł. niż. szczebla	12	87	0	124
Pracownicy fiz. - umysł.	22	78	0	81
Robotnicy wykwalifikowani	25	73	2	137
Robotnicy niewykwalifik.	57	43	0	63
Rolnicy	33	67	0	67
Prywatni przedsiębiorcy	13	87	0	63
Bierni zawodowo				
Renciści	42	56	1	131
Emeryci	27	72	1	218
Uczniowie i studenci	8	86	6	60
Bezrobotni	54	44	2	99
Gospodynie domowe i inni	31	69	0	71
Pracujący poza rolnictwem				
Sfera budżetowa	21	79	0	118
Sektor państwowy	19	79	2	137
Sektor prywatny	21	79	0	282
Spółdzielczość	27	73	0	17
Dochody na jedną osobę				
Poniżej 200 zł	59	38	2	192
201 - 325	37	62	1	206
326 - 449	28	72	0	198
450 - 599	14	85	1	175
Powyżej 599 zł	7	92	0	217
Ocena własnych war. mater.				
Złe	57	42	1	327
Średnie	22	77	1	580
Dobre	7	93	0	261
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	31	69	0	70
Raz w tygodniu	26	74	1	563
Kilka razy w miesiącu	34	66	1	173
Kilka razy w roku	32	66	2	260
W ogóle nie uczestniczy	23	76	1	102
Poglądy polityczne				
Lewica	22	77	1	206
Centrum	26	74	0	280
Prawica	25	73	2	368
Trudno powiedzieć	38	62	1	313

Tabela 7. Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy zdarzało się Panu(i) lub w Pana(i) gospodarstwie domowym, że nie starczyło pieniędzy na wydatki związane z nauką, kształceniem? 1 - Zdarzyły się takie sytuacje; 2 - Nie było takich sytuacji

	(%)			
	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	22	74	2	1151
Płeć				
Mężczyźni	19	76	3	546
Kobiety	24	73	2	605
Wiek				
do 24 lat	27	68	4	162
25-34	17	83	0	205
35-44	33	66	1	267
45-54	29	68	2	185
55-64	12	81	4	154
65 lat i więcej	5	85	4	177
Miejsce zamieszkania				
Wieś	21	75	4	424
Miasto do 20 tys.	30	66	1	140
od 21 do 100 tys.	21	73	3	241
101-500 tys.	18	81	1	219
501 tys. i więcej mieszk.	22	73	2	127
Region				
Północny	28	69	1	141
Zachodni	25	63	5	128
Środkowozachodni	18	76	5	161
Środkowy	19	78	3	203
Wschodni	26	72	2	138
Południowo-wschodni	20	78	2	180
Południowo-zachodni	18	78	3	200
Wykształcenie				
Podstawowe	20	74	4	357
Zasadnicze zawodowe	23	73	3	322
Średnie	24	74	1	386
Wyższe	14	84	0	86
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	28	72	1	55
Prac. umysł. niż. szczebla	24	76	0	124
Pracownicy fiz. - umysł.	21	77	0	80
Robotnicy wykwalifikowani	23	76	0	135
Robotnicy niewykwalifik.	30	63	5	63
Rolnicy	27	73	0	66
Prywatni przedsiębiorcy	16	83	1	63
Bierni zawodowo				
Renciści	17	73	6	125
Emeryci	8	83	3	212
Uczniowie i studenci	36	60	4	60
Bezrobotni	33	62	5	99
Gospodynie domowe i inni	22	76	0	70
Pracujący poza rolnictwem				
Sfera budżetowa	31	67	2	117
Sektor państwowy	33	76	0	137
Sektor prywatny	20	79	1	282
Spółdzielczość	16	77	0	17
Dochody na jedną osobę				
Poniżej 200 zł	45	54	1	187
201 - 325	24	72	2	204
326 - 449	13	82	4	193
450 - 599	15	80	2	172
Powyżej 599 zł	12	84	1	215
Ocena własnych war. mater.				
Złe	41	54	3	320
Średnie	16	79	3	574
Dobre	9	89	0	257
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	22	73	3	67
Raz w tygodniu	21	75	2	552
Kilka razy w miesiącu	21	74	3	170
Kilka razy w roku	23	74	3	259
W ogóle nie uczestniczy	23	72	2	102
Poglądy polityczne				
Lewica	20	74	2	204
Centrum	26	71	2	277
Prawica	18	78	2	359
Trudno powiedzieć	22	74	3	309

Tabela 8. Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy zdarzało się Panu(i) lub w Pana(i) gospodarstwie domowym, że nie starczyło pieniędzy na zakup środków czystości, wydatki na higienę osobistą?
1 - Zdarzyły się takie sytuacje; 2 - Nie było takich sytuacji

	(%)			
	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	15	83	1	1168
Płeć				
Mężczyźni	12	85	2	553
Kobiety	18	81	0	615
Wiek				
do 24 lat	6	92	3	162
25-34	13	87	0	207
35-44	19	80	1	269
45-54	14	86	0	186
55-64	20	78	2	162
65 lat i więcej	19	78	3	162
Miejsce zamieszkania				
Wieś	19	79	2	434
Miasto do 20 tys.	19	81	0	141
od 21 do 100 tys.	13	86	1	241
101-500 tys.	12	88	0	225
501 tys. i więcej mieszk.	11	88	1	127
Region				
Północny	20	79	1	145
Zachodni	19	87	0	128
Środkowo-zachodni	11	84	2	170
Środkowy	16	84	0	203
Wschodni	20	79	1	140
Południowo-wschodni	15	84	1	182
Południowo-zachodni	11	87	2	201
Wykształcenie				
Podstawowe	27	71	2	366
Zasadnicze zawodowe	16	83	2	325
Średnie	8	92	0	390
Wyższe	2	98	0	87
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	2	98	0	55
Prac. umysł. niż. szczebla	6	94	0	124
Pracownicy fiz. - umysł.	9	91	0	81
Robotnicy wykwalifikowani	7	93	0	137
Robotnicy niewykwalifik.	17	80	3	63
Rolnicy	15	84	1	67
Prywatni przedsiębiorcy	6	94	0	63
Bierni zawodowo				
Renciści	37	61	2	131
Emeryci	15	83	2	218
Uczniowie i studenci	7	89	4	60
Bezrobotni	33	64	2	99
Gospodynie domowe i inni	19	81	0	71
Pracujący poza rolnictwem				
Sfera budżetowa	6	94	0	118
Sektor państwowy	6	94	0	137
Sektor prywatny	8	91	1	282
Spółdzielczość	11	89	0	17
Dochody na jedną osobę				
Poniżej 200 zł	37	62	1	192
201 - 325	19	80	2	206
326 - 449	16	82	2	198
450 - 599	6	94	0	175
Powyżej 599 zł	3	97	0	217
Ocena własnych war. mater.				
Złe	39	61	1	327
Średnie	9	89	2	580
Dobre	2	98	0	261
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	26	74	0	70
Raz w tygodniu	13	86	1	563
Kilka razy w miesiącu	16	82	2	173
Kilka razy w roku	18	80	2	260
W ogóle nie uczestniczy	15	83	1	102
Poglądy polityczne				
Lewica	7	91	2	206
Centrum	13	86	1	280
Prawica	12	87	1	368
Trudno powiedzieć	27	71	1	313